

LJUDI OD PERA I FILOZOFI
(in)diskretni šarm politike

Biblioteka
MINIMA

Za izdavače
Bora Babić, direktorka
Gazela Pudar Draško, direktorka

Urednik
Petar Bojanić

Recenzenti
Miloš Ćipranić
Aleksandar Dobrijević
Igor Cvejić

FRANSOAZ VAKE
ROBERT ŠAKLTON

LJUDI OD PERA I FILOZOFI

(in)diskretni šarm politike

*Preveo sa francuskog i engleskog,
priređio i uvodnu studiju napisao*

Predrag Krstić

AKADEMSKA KNJIGA
NOVI SAD

INSTITUT ZA FILOZOFIJU I
DRUŠTVENU TEORIJU BEOGRAD

Naslovi originala

Françoise Waquet

„Qu'est-ce que la République des Lettres?
Essai de sémantique historique“, *Bibliothèque
de l'École des Chartes* 147 (1989): 473–502.

Robert Shackleton

„When Did the French 'Philosophes'
Become a Party?“, *Bulletin of the John
Rylands Library* 60 (1/1978): 181–199.

© Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2023.

SADRŽAJ

Predrag Krstić	
Preobražaji Republike ljudi od pera u doba prosvetitelj(stv)a (Predgovor)	9
Fransoaz Vake	
Šta je Republika ljudi od pera? Ogled o istorijskoj semantici	33
Robert Šaklton	
Kada su francuski „philosophes“ postali partija?	97

PREOBRAŽAJI REPUBLIKE LJUDI OD PERA U DOBA PROSVETITELJ(STV)A

Termin „Republika ljudi od pera“ – ili možda preciznije i našem jeziku primerenije, ali gotovo van savremene upotrebe: „republika učenih“ ili čak „pismenih“, „slovesnih“ – imao je svog prethodnika u umnogome istoznačnom i kasnije ređe korišćenom terminu „književna republika“, *respublica literaria* (Waquet 1989: 475–481). Njegova upotreba je detektovana još 1417. godine, ali je na Evropu delotvorno proširena tek vek docnije blagodareći Erazmu (Erasmus). Moglo bi se reći da je, kako god nazvali tu „republiku“, ona predstavljala međunarodnu i nezavisnu „društvenu mrežu“ koja je omogućavala prepisku i razmenu knjiga, rukopisa i antikviteta. Bila je laička „ustanova“ ili „platforma“ koja, doduše, nije isključivala sveštenstvo ali, operišući izvan struktura

zvaničnih religija, nije dozvoljavala ni da crkvena hijerarhija diktira uslove njenog funkcionisanja. Republika ljudi od pera je tako nadživela rascep zapadnog hrišćanstva, izdigla se iznad konfesionalnih sukoba reformacije i kontrareformacije i, štaviše, nastavila da raste. Sedamnaesti vek se smatra dobom njene pr(a)ve ekspanzije: preduzimljivi pojedinci hrabro preuzimaju ulogu „administratora“, čvorišta korespondencije, i okupljaju i povezuju „učene“ širom Evrope. Njihovu herojsku misiju će kasnije institucionalno zastupati sekretari Akademija (Ultee 1987: 108).

Najdramatičnija faza u razvoju Republike zbilila se u kasnom sedamnaestom i ranom osamnaestom veku, kada su izumljena nova sredstva širenja znanja. Pre svega je reč o časopisima koji prikazuju objavljene knjige: obično su u njima štampani izvodi iz novih knjiga, praćeni prikazima i kritičkim komentarima. Bejlov (Bayle) *Nouvelles de la République des Lettres*, koji je izlazio od 1684. do 1687. godine, verovatno je najpoznatiji i svakako pionirski poduhvat u tom pogledu, ali je još istrajniji bio Žan Lekler (Jean le Clerc), koji je, posle *Bibliothèque Universelle*, znamenitog časopisa koji je izlazio od 1686. do 1693. godine, preduzeo još dva slična pokušaja (Israel 2001: 142–155). Bejl se u međuvremenu, svojim *Dictionnaire historique et critique* iz 1697. i 1702. godine, okrenuo drugom

instrumentu širenja znanja: rečniku. Oba ova nova „formata“ publikacija oslanjala su se na sve razvijeniju infrastrukturu štampara, izdavača i prodavača knjiga, čiji je život, zauzvrat, zavisio od blagostanja Republike ljudi od pera (uporediti Goldgar 1995).

Nije, međutim, izvesno da li je i, ako jeste, u kojoj meri sticanje društvenog statusa članstvom u njoj pratilo i usvajanje nekog posebnog skupa „republikanskih“ vrednosti. Verovatno je za većinu njenih pripadnika Republika predstavljala niz konvencija – pre svega pristanak na „članstvo“ i spremnost da se prihvati reciprocitet u razmeni knjiga i drugih „kulturnih dobara“ – koje jemče svojevrsnu statusnu etiketu erudite, ali (još) ne i ovu ili onu „ideologiju“ (Brockliss 2002). Pa i pošto je zajednica hugenota u izgnanstvu preuzela vodeću ulogu u transformaciji *République des lettres*, negde od poslednje decenije sedamnaestog veka, njen značaj se u očima njenih članova po svoj prilici iscrpljivao u ulozi jedinog preostalog prostora religijske i intelektualne tolerancije, u kojem se moglo pronaći utočište pred verskim isključivostima i ograničenjima koja nameću zemne vlasti.¹

---

¹ Samo naizgled paradoksalno, pripadnici Republike su ovim formalno obnavljali onaj univerzalistički ideal i „gregarnu društvenost“ intelektualaca *respublica christiana* – čiji sadržaj su (uglavnom) poricali (Waquet 1989: 494–500; Daston 1991; Malcolm 2002: 539–541).

Dejstvo tih načelnih „kosmopolitskih“ vrednosti koje su baštinili, međutim, ograničavala je upravo autonomija koju su izvojevali. Republika ljudi od pera je olakšala razmenu ideja njenih pripadnika, ali (još) nije bila „portal“ s kojeg bi se obraćalo „javnosti“. Tu dimenziju „publiciteta“, uzima se, tek je prosvetiteljstvo dodalo književnoj republici u osamnaestom veku. U svakom slučaju, (auto)istorizujući kao predigru renesansni i povesni багаž Republike ljudi od pera ranog novog veka, takvo je bilo dominantno samorazumevanje samih ljudi od pera u doba prosvete. Ili „filozofa“.

Naime, francuska reč *philosophe* koristila se sredinom osamnaestog veka za ono što će se kasnije obično podrazumevati pod „prosvetitelj“. Savremenici prosvetiteljstva njome su označavali „slobodne mislioce“ i pisce Pariza tog razdoblja, a oni su je, uglavnom, rado prihvatili kao identifikacijsku odrednicu. Termin *philosophes* je, dakle, tada već neizostavno sadržavao onaj subverzivni prizvuk koji je počeo da dobija sa intelektualnom krizom kasnog sedamnaestog veka, kada se raspala stara hijerarhija „disciplina“, sa teologijom na vrhu, a filozofijom i naukom kao njenim sluškinjama, odnosno sa oslobađanjem filozofije od podređenosti i njenim osvajanjem nezavisnosti koja je potencijalno stavlja u nesaglasje sa crkvom. U skladu s tim, umesto servilnih i apstraktnih teoretičara prethodnih

vremena sada nastupaju eksponenti one filozofije koja tada još uključuje i teorijske i eksperimentalne nauke, kao remetilački faktor u društvu osnovanom na autoritetu, tradiciji i veri. Predstavljajući i popularizujući nove nalaze i koncepcije, *philosophes* su sa svoje strane otkrili da idejama mogu da utiču i na „realni“ svet, pre svega, u oblasti obrazovanja, politike i opšte kulture. Ukratko, „filozofija je postala ne samo emancipovana već i moćna“ (Israel 2001: 10–11).

Ali tek pedesetih godina osamnaestog veka *philosophes* se formiraju kao prepoznatljiva „stranka“. Najbolje svedočanstvo o tome pružaju napadi na njih, pre svih Šarla Palisoa (Charles Palissot) u pozorišnom komadu *Les Philosophes* iz majskog repertoara *Comédie-Française* za 1760. godinu. Reč je o bezobzirnom i poluupućenom ruganju enciklopedistima, kao skupini koja se na detinjast i način koji ne zavređuje ozbiljne primedbe suprotstavlja samorazumljivom poretku stvari ili čak elementarnoj inteligenciji i dobrom ukusu. Slika takvih vetrogonja tada definitivno staje u ozloglašenu reč „filozofi“. Oni su u Palisoovoj predstavi smešni ali i nemoralni ljudi: sebična ekipa korumpiranih demagoga, čija bi (o)laka kritika svih ličnosti i institucija da se nezasluženo zakloni pod naizgled časni ali odvajkada sumnjiv kišobran „filozofije“. Osim što ne detektuje otklon drugog (ili prvog) velikog kritičara

te tada već prepoznatljive grupacije – Rusoa (Rousseau) – i izlaže ga štaviše najžešćoj sprdnji,² Paliso implicitno zamera čitavoj grupaciji da nastoji da monopolizuje koncept *philosophe* i promeni mu značenje prema vlastitim afinitetima (Palissot 2002).

Nisu ni zanemarljivi ni beznačajni i napadi na enciklopediste iz neknjiževnih krugova. Tako vitez D'Ark (d'Arcq), predstavnik osiromašenog plemstva, (dis)kvalifikuje sve skepticizmu naklonjene filozofe koji dovode u pitanje postojeći poredak – kao frustrirane gubitnike u podeli vlasti i povlastica: „Neki čovek nepoznatog porekla, s potajnom ambicijom i mračnjačkom prirodom [...] odjednom diže gordo glas i uzvikuje – ja sam filozof. Onda prisvaja pravo da prezire veličinu, da vređa velikaše [...], misli da svoju stvarnu beskorisnost sakrije reformatorskom zauzetošću“ (Arcq 1755: 286–287; Serna 2006: 74–75).

Brižljivijom rekonstrukcijom pokazuje se da je sve do kasnog sedamnaestog veka *philosophe* imalo dva uobičajena značenja: „metafizičar“ i „stoik“. Pod prvim se (pod)razumevao onaj koji traga za mudrošću, apstraktno misleći i nastojeći da objasni svet u

---

² U pantomimskoj sceni koja je svojevrсна kulminacija komedije, jedan od likova, Krispen, kojeg igra tada čuveni glumac Previl (Préville), izlazi na binu puzeći na sve četiri, dok se okolni *philosophes* dive čuvenom *citoyen de Genève* i proglašavaju njegov nastup čistim filozofskim činom.

svim njegovim aspektima iz prvih principa, a pod drugim onaj „mračnjak“ koji se mrzovoljno povlači od svakodnevnih poslova i odmiče od gluposti okoline ne bi li rezignirano iskušavao udarce sudbine.³ Treće značenje *philosophe*, karakteristično samo za francuski jezik, pojavljuje se, kada je o pisanoj dokumentaciji reč, 1694. godine u *Dictionnaire de l'Académie française*: „čovjek koji se, oslobodajući duh [*libertinage d'esprit*], uzdiže iznad običnih dužnosti i obaveza građanskog i hrišćanskog života. To je čovek koji se ničega ne odriče, koji se ne usteže ni na koji način i koji vodi život filozofa [*vie de Philosophe*]“ (Dieckmann 1948: 72). „Radikalni prosvetitelji“ i „slobodni mislioci“ pronalaze se tek u tom nehrišćanskom impulsu kojim hrane patos svoje suvereno nastupajuće, društveno orijentisane filozofije. Didro (Diderot), po običaju, najbolje sažima i jezgro tog novog značenje stare reči „filozof“: „Razum [*raison*] je za *philosophe* ono što je Milost [*grâce*] za hrišćanina [...]. Građansko društvo je, tako reći, božanstvo na zemlji za *philosophe*; on ga obožava“ (Dieckmann 1948: 32, 46).

Takav pojam *philosophe* nalazi se i u članku pod istim naslovom u dvanaestom tomu *Encyclopédie*, objavljenom 1765. godine. On je, međutim, Didroova

---

³ Gumbrecht & Reichardt 1985; Israel 2001; Israel 2006.

verzija verovatno Dimarseovog (Dumarsais) eseja *Le Philosophe*, koji je po svoj prilici napisan još 1730, ali je prvi put štampan tek 1743. godine u, za aktivnost pokreta izuzetno značajnom, „zborniku“ *Nouvelles libertés de penser*.⁴ U obe verzije, tradicionalna značenja termina *philosophe* se odbacuju. Univerzalističkim sistemima mišljenja metafizičara suprotstavlja se viđenje prema kojem se on oslanja na činjenice koje su dokazane posmatranjem i više ni ne očekuje da bude kadar sve da objasni. A za razliku od stoika, „naš *philosophe* ne zamišlja da je u izgnanstvu u ovom svetu; on ne pretpostavlja da je u neprijateljskoj zemlji“ i, štaviše, „traži zadovoljstvo u društvu drugih“, spremno prihvatajući da treba da bude jedan „*honnête homme* koji želi da udovolji i da učini sebe korisnim“ (Dieckmann 1948: 44): „Lako je shvatiti koliko je bezosećajni mudrac stoika udaljen od savršenstva našeg *philosophe*: takav *philosophe* je čovek [*homme*], a njihov mudrac je bio samo utvara [*fantôme*]. Oni su crveneli zbog ljudskosti [*l'humanité*], a on je slavi“ (Dieckmann 1948: 60).

No, ako je odbacivana ova „hrišćanska“ komponenta stoicizma, koju su zastupali tada uticajni jezuiti, jedan drugi njegov element je rado preuziman, istican

---

⁴ Videti Braunrot & Doig 1995: 21–22; Shackleton 1978: 189; uporediti Jacob 1981: 217; Dieckmann 1948: 7; Fairbairn 1972.

i hvaljen, najčešće kroz lik Marka Aurelija (Marcus Aurelius), kao neprijatelja praznoverja i progonitelja hrišćana. Drugačije bi se moglo reći i da se stoicizam odbacuje ukoliko se razumeva kao asocijalna i kvijetistička doktrina, odnosno kao sa hrišćanstvom, a posebno sa katolicizmom, srodno učenje.⁵ Ali ukoliko se stoicizam reinterpreтира kao pagansko i antihrišćansko držanje, što su *philosophes* radije činili, jednom posebnom preadaptacijom iz njega iščezava svaki trag karakterističnog rezigniranog povlačenja: „Istinski stoik, stoik kojeg treba obožavati, igra svoju ulogu u društvu i politici, pokušavajući da praktično deluje svojom filozofijom – poput, tvrdili su oni, Marka Aurelija.“⁶

U Volterovom (Voltaire) članku *Philosophe* u drugom izdanju njegovog *Dictionnaire philosophique* iz 1765. godine, Marku Aureliju se pridružuju Epiktet (Επίκτητος) i Julijan (Iulianus) i skupa sa Konfučijem, Bejлом i Fontenelom (Fontenelle), preporučuju čistotom njihovog morala (Volter 1973: 393–397). Lik Fontenela je ipak najznačajniji među ovim uzorima. Gotovo jednoglasno je smatran začetnikom

---

⁵ Commager 1977: 236–245; Dieckmann 1948; Lough 1975; Shackleton 1978; Wade 1926; White 1970: naročito poglavlje I; Wilson 1972: 70–72, 181–182, 210, 221–222, 245–246; Beales 2005: 60–63.

⁶ Gay 1966–1969: I 50–51, videti i 120–121, 300–304, 320; detaljnije o nastanku ideje „političke misije“ francuski shvaćenog „filozofa“: Stricklen 1971.

esprit philosophique francuskog visokog prosvetiteljstva, „prototipom“ *philosophes*, „njihovim osnivačem i, konačno, njihovim starešinom“, svakako prvim prominentnim *philosophe* iz visokog društva ili ključnim pretečom francuskog prosvetiteljstva koji je uživao ugled i izvan granica Francuske.⁷ Znatno je uticao na Voltera i Didroa, za koje možda nije preterano reći da su ga sa svoje strane obožavali (Proust 1995: 179, 205, 239–240, 254). Ovakvu recepciju je zaslužio pre svega svojim delima *Entretiens sur la pluralité des mondes* iz 1686. i, naročito, godinu dana kasnije objavljenim *Histoire des Oracles*. Toj *Istoriji proroštva* je pripisivano presudno mesto među podsticajima prosvetiteljstva: pisana je elegantnim stilom, sa neskrivenom namerom „prosvetćivanja“ najšire moguće publike, namerom koja je uspešno i ostvarena. Fontenelovu kritiku ozvaničenog crkvenog gledišta na proroštva i magične moći prognoziranja i izlečenja kao demonskih prevara (upravo prehrišćanskih, odnosno prehrisovskih, paganskih) i prozivanje crkve zbog njene lukave fabrikacije sveštenika i drugih bogatih i moćnih ovozemnih moćnika sklonih obmanama lakovernog, neupućenog i sujevernog puka,⁸ sredinom

---

⁷ Marsak 1959: 6–7; Gay 1966–1969: I 317–318; White 1970: 12.

⁸ Fontenelle 1973 [1687]: 5; Niderst 1991: 286–287; Phillips 1997: 258–259.

osamnaestog veka Volter, Kondijak (Condillac), D'alamber (D'Alembert), Didro i mnogi drugi prihvataju kao stožerni obrazac jednog „prosvećenog“ pogleda na istoriju čovečanstva.⁹

Skupa sa novim poimanjem filozofije, odnosno sa promenom paradigme „filozofa“ u predrevolucionarnoj Francuskoj, transformiše se, sledstveno, i Republika ljudi od pera i lik njenih pripadnika. Taj preobražaj se poglavito odigrava upravo s obzirom na „sferu javnosti“ i, umesto samodovoljne erudicije, nastupa novo geslo Republike: usavršavanje i reforme.¹⁰ Pristupivši dotad nepoznatim sredstvima komunikacije širokog dejstva, ljudi od pera sada mogu da artikulišu zajednički intelektualni program i, istovremeno, obrazuju svoju publiku u pogledu sredstava njegovog ostvarenja. Rešeni da se obrate (naj)široj javnosti, možda i pre nego jedni drugima, „prosvećeni“ ljudi od pera su tako „iskoristili“ jednu nadolazeću „industriju“: u saradnji sa preduzimljivim izdavačima, ostvarili su projekt velike *Enciklopedije*, učinili dostupnim mnogo više prevoda na francuski jezik

---

⁹ Condillac 1798: 32, 46; D'Alembert 1821; Proust 1995: 274–275; Israel 2001: 359–361; za najčešće implicitnu istorizaciju filozofske tradicije samih (radikalnih) prosvetitelja i nastanak „istorije filozofije“ kao posebne discipline u doba (ranog) prosvetiteljstva videti Israel 2006: 498–512.

¹⁰ Uporediti Goodman 1996: 12–52; Goldgar 1995: 219–250.

i sa njega, počeli da izdaju knjige i u džepnom formatu i, na taj način, doprli do različitih slojeva čitalaca sa različitom dubinom džepa.

U članku u *Enciklopediji* za odrednicu „Ljudi od pera“, potpisani „g. Volter“, sasvim u skladu s duhom vremena i s očitom namerom da nadogradi prethodna njihova sagledavanja, insistira da čovek dostojan tog imena mora biti „vispren“, svetski čovek s duhom, „prisutan u javnosti kao i u svom kabinetu“, te da čak uživa u prijatnoj konverzaciji po salonima. Negdašnju filološku kritiku klasičnih tekstova, koja je bila zaštitni znak ljudi od pera šesnaestog i sedamnaestog veka, usamljenih pismenjaka i naučnika zatvorenih u svoje radne sobe koji su doneli silnu radost malom broju ljudi rasutih širom sveta (Volter 1973: 199–201), sada smenjuje „filozofski duh“: „Taj filozofski duh izgleda da je u prirodi *ljudi od pera*, i kad je spojen sa dobrim ukusom čini celovitog pisca“ (Voltaire 1751–1765).¹¹

---

¹¹ Za razliku od sugesija Dikloa (Duclos) u *Razmatranjima o običajima veka* (Duclos 1751) i Dalamberta u *Eseju o društvu ljudi od pera i o velikanima: o reputaciji, mecenatu i književnim nagradama* (Alembert 1752), koji takođe slave pojavu novog lika čoveka od pera, Volter međutim ne smatra poželjnom njegovu „profesionalizaciju“. Ako ga prohtevi aristokratskih zaštitnika primoravaju da se potčini njihovim ćudima, položaj nezavisnog „autora“ prepušta ga još goroj stezi nečasnih zahteva knjižara i publike, izbacuje na tržište u kojem vlada bezočna konkurencija i ubacuje u neprincipijelne esnafske sukobe (Voltaire 1751–1765 : uporediti Popkin 1989: 361). Tako čovek

Marmontel (Marmontel), štaviše, ni dobro pisanje više ne smatra presudnim uslovom: čoveka od pera osamnaestog veka, prema njegovom razumevanju, obeležava ne toliko činjenica da živi od pisanja, koliko učešće u „društvu ljudi od pera“, u odabranoj zajednici koja uživa u specifičnoj konverzaciji po *salonima* ili na *večerama* (prema Šartje 2006: 162–163). Ne bi bilo pogrešno reći da je pomodni društveni i elitni intelektualni život osamnaestog veka zaista gravitirao oko tih neformalnih, obično sedmičnih *soirees*. Čovek od pera više ne podnosi usamljenost i stara se da se ne udalji od s(r)edišta književne republike, od onih malih pariskih društava u kojima ugodno raspravljaju ljudi od pera i na koje se sada sa zavišću ugleda čitava Evropa.

Tek će negde u pretposlednjoj deceniji osamnaestog veka revolucionarni politički ciljevi konačno potisnuti one ciljeve prosvetiteljstva koji su se određivali ličnim i društvenim usavršavanjem. Pristup sve politizovanijoj Republici ljudi od pera bio je s obzirom na to redefinisani i sužen, a filozofsku „kulturu prosvetćenosti“ smenila je „revolucionarna kultura“.¹² Taj okret neposrednom društvenom angažmanu inspirisao je,

---

od pera, prema jednom zapisu Volterovog *Filozofskog rečnika* iz 1765. godine, „liči na leteću ribu; ako se malo uzdigne prožderu ga ptice, ako zaroni pojedu ga ribe“, pa jedino pribežište na kraju mora da pronađe u „velikodušnosti prosvetćenog vladara“ (Šartje 2006: 149–154).

¹² Robertson 2005: 20; uporediti Darnton 1971.

sledstveno, i zamisao preobražaja Republike ljudi od pera u jedinstvenu organizaciju sa centralizovanim rukovodstvom. „Doba razuma“ tako obeležavaju i anonimni „Projekt osnivanja biroa za književnu republiku“, koji je štampan još 1747. godine u Amsterdamu u *Bibliothèque raisonnée des ouvrages des savants de l'Europe*, kao i „Plan opšteg udruživanja naučnika, ljudi od pera i umetnika da bi se ubrzalo usvajanje dobrih običaja i prosvećenosti“, jedan predlog opata Gregora (Grégoire) odmah posle Revolucije, koji je predviđao održavanje prvog svetskog kongresa „ljudi od pera i naučnika“ u Frankfurtu na Majni 1817. godine. Sa značajnim izuzetkom *Société des gens de lettres de France* koji su 1838. godine osnovali Balzak (Balzac), Igo (Hugo), Dima (Dumas) i Sand (Sand), taj tip institucionalnog jedinstva nikada nije ostvaren, a zajednica ljudi od pera nastavila je da postoji prevashodno kroz prepisku i putovanja njenih članova (Šartje 2006: 181–182).

Štaviše, moglo bi se reći da je jedna neprestano živa, „izvorna“ tradicija razumevanja uloge i uloga ljudi od pera odnela prevagu nakon pokušaja njihove institucionalizacije i političke instrumentalizacije. U verovatno prvom delu koje je integralno posvećeno čoveku od pera, knjizi jezuite Danijela Bartolija (Daniello Bartoli) iz 1645. godine *Dell'Homme di lettere difeso e emendato*, tvrdi se da se dostojanstvo

književnog i, šire, intelektualnog poziva plaća ili brani apsolutnom nekoristoljubivošću nalik antičkim mudracima (Bartoli 1672).¹³ Posle desetine rimskih izdanja knjigu je preveo na francuski 1654. godine takođe jezuita, otac Le Blan (Le Blanc), pod naslovom *La guide des beaux esprits*, a potom je prevedena i na engleski (1660), nemački (1677), kastiljanski (1678) i latinski (1693), da bi ga već kao klasik 1769. godine u Francuskoj ponovo preveo jezuita otac Delivo (Delivoy), pod naslovom koji je već postao lozinka: „Čovek od pera“ (*Homme de lettres*).

Negde u isto vreme, u delu istog naslova, Žan-Žak Garnije (Jean Jacques Garnier), kraljevski profesor hebrejskog i član Akademije, ne pristaje na definisanje čoveka od pera ni na način na koji to čini „običan svet“, koji ga brka sa „autorom“, ni na način „društva u modi“, koje čoveka od pera zamišlja kao „zabavnog čoveka koji je vešt u konverzaciji“. On bi da definiše čoveka od pera prema njegovom „osnovnom zanimanju“: „negovanje svog duha učenjem da bi postao bolji i korisniji društvu“. A to pretpostavlja povlačenje iz sveta, a ne salone, izbegavanje strasti i rasonode koje štete duhu, a ne volju da se, „očaravajuće konverzacije“ radi, umesto čovek od pera postane

---

¹³ Uporediti Cristin 1973.

„čovjek u društvu“. I to podrazumeva prihvatanje časnog siromaštva, koje ne traži ni priznanje ni izdržavanje. Čovjek od pera je, prema ovoj viziji, neka vrsta svetovnog klerika: zavetovan je na celibat, nekoristoljubiv je u svom bavljenju naukom i umetnošću i ne preduzima subverzivnu društvenu kritiku već, u bitnom smislu, naprotiv. „[Č]itava njegova nezavinost ni u čemu nije u suprotnosti sa utvrđenim zakonima, ako oni nisu nepravedni: čovjek od pera se ne potčinjava u strahu od kazne kao podli rob, već iz poštovanja reda, već zato što bolje od svih zna svoja preimućstva i svoje dužnosti u uređenom društvu. On će, dakle, biti njegov odlučni branitelj“ (Garnier 1764: 198).

Knjige Bartolija i Garnijea predstavljale su tokom čitavog osamnaestog veka protivtežu Dikloovom, Dalmberovom ili Volterovom određenju čovjeka od pera „pariskog sveta“ nove društvenosti, afirmišući tradicionalni model njegove identifikacije sa posvećenošću mudroj i mirnoj erudiciji (Šartje 2006: 183–185). Prosvetiteljstvo i republika učenih se, već i stoga, svakako ne mogu poistovetiti, kako se neretko i dalje čini.¹⁴

---

¹⁴ Lorens Broklis (Laurence Brockliss) je u svojoj studiji o *Esprit Calvet* sugerisao takvo jednačenje, ali je i sam pokazao da je jedan marljivi provincijalac u kasnom osamnaestom veku mogao sasvim skladno da učestvuje u Republici slovesnih kao korespondent, antikvar, istoričar i bibliofil, a da uopšte ne poznaje prosvetiteljsku misao (Brockliss 2002: 95).

Poštenijim se čini reći da su enciklopedisti, doduše privremeno ali sa neizbrisivim posledicama, „adaptirali“ a ne „apsorbovali“ Republiku ljudi od pera, da sledbenici prosvetiteljstva jesu radili unutar nje, ali su je preobrazili s obzirom na vlastite intelektualne potrebe (Robertson 2005: 38–41). Da li ćemo to nazvati njenim epizodnim iskorišćavanjem u „propagandne“ svrhe ili njenom skrivenom istinom koja se, na nesrećnu, s Revolucijom nije pravedno obistinila već, naprotiv, krivotvorila; da li ćemo prosvetiteljsku izmenu ili adaptaciju s obzirom na svoje viđenje karaktera Republike ljudi od pera tumačiti kao perverzno iskorišćavanje ili reduktivno ogrešenje o njenu neprekidno živu tradiciju mirne i apolitične učeno-sti ili kao u delo stavljanje one intrinzične pretenzije na javnu delotvornost koja je kamuflirana prebivala u njoj od početka – na koncu zavisi od procene koliko je „intervencionistička“ ambicija već (bila) upisana u vrednosno ustrojstvo i kritički potencijal Republike ljudi od pera.¹⁵

Predrag Krstić

---

¹⁵ Za potonje uporediti na izričit način: Wokler 1998; Wokler 1999.

LITERATURA

- Alembert, Jean Le Rond d' (1821), *Éloges historiques*,
Œuvres complètes de d'Alembert, tom I: *Suite des éloges
historiques*, Paris: A. Belin, [http://books.google.rs/
books?hl=sr&id=JmQaAAAAYAAJ&q=fontenelle](http://books.google.rs/books?hl=sr&id=JmQaAAAAYAAJ&q=fontenelle)
(pristupljeno 11. jula 2010).
- Alembert, Jean Le Rond d' (2006 [1752]), *Essai sur la société des
gens de lettres et des grands: sur la réputation, sur les mécènes
et sur les récompenses littéraires*, Loverval: Université
populaire.
- Arcq, Philippe-Auguste de Sainte-Foy, chevalier d' (1755), *Mes
Loisirs ou pensées diverses de Mr. le Chevalier D'Arc. Avec
l'Apologie du genre humain*, Paris: Desaint & Saillant, [http://
books.google.rs/books?hl=sr&id=rYNEx9_Q4IcC&q=cava-
lier#v=onepage&q](http://books.google.rs/books?hl=sr&id=rYNEx9_Q4IcC&q=cavalier#v=onepage&q) (pristupljeno 11. jula 2010).
- Bartoli, Daniello (1672), *Dell'huomo di lettere difeso, et
emendato: parti due*, Venetia: Nikolò Pezzana, [www.babel.
ahthitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5322453332;view=1up;sey=1](http://www.babel.ahthitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5322453332;view=1up;sey=1)
(pristupljeno 3. maja 2014).
- Beales, Derek (2005), *Enlightenment and Reform in Eighteenth-
Century Europe*, London: Taurus.
- Braunrot, Christabel P. & Kathleen Hardesty Doig (1995),
„The *Encyclopédie méthodique*: an introduction“, *Studies in
Voltaire and the Eighteenth Century* 327: 1–152.

- Commager, Henry (1977), *The Empire of Reason: How Europe Imagined and America Realized the Enlightenment*, New York: Doubleday.
- Condillac, Étienne Bonnot de (1798 [1749]), *Traité des systèmes*, Œuvres de Condillac, Paris: Ch. Houel, Les classiques des sciences sociales, http://classiques.uqac.ca/classiques/condillac_etienne_bonnot_de/traite_des_systemes/condillac_traite_des_systemes.pdf (pristupljeno 12. februara 2011).
- Cristin, Claude (1973), *Aux Origines de l'histoire littéraire*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Darnton, Robert (1971), „The High Enlightenment and the Low-life of Literature in pre-revolutionary France“, *Past and Present* 51: 81–115.
- Daston, Lorraine (1991), „The Ideal and Reality of the Republic of Letters in the Enlightenment“, *Science in Context* 4: 370–375.
- Dieckmann, Herbert (prir.) [Denis Diderot & Dumarsais] (1948), *Le Philosophe: Texts and Interpretation*, St. Louis: Washington University studies.
- Duclos, Charles Pinot (1751), *Considérations sur les moeurs de ce siecle*, Amsterdam: Compagnie, Internet Archive, <https://archive.org/details/considérations00ducl> (pristupljeno 3. februara 2014).
- Fairbairn, A. W. (1972), „Dumarsais and *Le Philosophe*“, *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 87: 375–395.
- Fontenelle, Bernard Le Bovier de (1973 [1687]), *Histoire des oracles*, Paris: Marabout.
- Garnier, Jean-Jacques (1764), *L'Homme de Lettres*, Paris: Panckoucke, Internet Archive, <https://archive.org/details/lhommelette01garngoog> (pristupljeno 20. juna 2014).
- Gay, Peter (1966–1969), *The Enlightenment: An Interpretation*, I-II, New York: Knopf.
- Goldgar, Anne (1995), *Impolite Learning: Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680–1750*, New Haven: Yale University Press.

- Goodman, Dena (1996), *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, Ithaca: Cornell University Press.
- Gumbrecht, Hans Ulrich & Rolf Reichardt (1985), „Philosophie, Philosophie“, u: Rolf Reichardt, Hans-Günter Funke, Anette Höfer, Dieter Gembicki, Henri Durantou (prir.), *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich: 1680–1820*, tom 3, München: Oldenbourg, str. 7–88.
- Israel, Jonathan (2001), *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650–1750*, New York: Oxford University Press.
- Israel, Jonathan (2006), *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670–1752*, New York: Oxford University Press.
- Jacob, Margaret (1981), *The Radical Enlightenment. Pantheists, Freemasons and Republicans*, London: George Allen & Unwin.
- Lough, John (1975), „Who Were the *Philosophes*?“, u: Derek A. Watts, John Fox, Mark H. Waddicor & Robert Niklaus (prir.), *Studies in Eighteenth-Century French Literature. Presented to Robert Niklaus*, Exeter: University of Exeter Press, str. 139–150.
- Malcolm, Noel (2002), „Hobbes and the European Republic of Letters“, u: Noel Malcolm, *Aspects of Hobbes*, Oxford: Clarendon Press, str. 457–545.
- Marsak, Leonard Mendes (1959), *Bernard de Fontenelle: The Idea of Science in the French Enlightenment*, Philadelphia: American Philosophical Society.
- Niderst, Alain (1991), *Fontenelle*, Paris: Pion.
- Phillips, Henry (1997), *Church and Culture in Seventeenth-Century France*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Popkin, Jeremy (1989), „Pamphlet Journalism at the End of Old Regime“, *Eighteenth-Century Studies* 22 (3): 351–367.
- Proust, Jacques (1995), *Diderot et l'Encyclopédie*, Paris: A. Colin.
- Robertson, John (2005), *The Case For The Enlightenment: Scotland and Naples 1680–1760*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Serna, Pjer (2006), „Plemić“, u: Mišel Vovel (prir.), *Čovek doba prosvetećenosti*, Beograd: Clio, str. 37–91.
- Shackleton, Robert (1978), „When Did the French ‘Philosophes’ Become a Party?“, *Bulletin of the John Rylands Library* 60 (1): 181–199.
- Stricklen, Charles (1971), „The Philosophe’s Political Mission: The Creation of an Idea, 1750–1789“, *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 86: 137–228.
- Šartje, Rože (2006), „Čovek od pera“, u: Mišel Vovel (prir.), *Čovek doba prosvetećenosti*, Beograd: Clio, str. 149–198.
- Voltaire, François-Marie Arouet de (1751–1765), „Gens de lettres“, *Encyclopédie*, tom 7, Wikisource, La bibliothèque libre, http://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99Encyclop%C3%A9die/1re_%C3%A9dition/GENS (pristupljeno 11. maj 2008).
- Volter, Feansoa Mari Arue (1973), *Filozofski rečnik*, Novi Sad: Matica srpska.
- Wade, Ira (1926), „*The Philosophe*“ in the French Drama of the Eighteenth Century, Princeton: Princeton University Press.
- Waquet, Françoise (1989), „Qu’est-ce que la République des Lettres? Essai de sémantique historique“, *Bibliothèque de l’École des Chartes* 147: 473–502.
- White, Reginald James (1970), *The Anti-Philosophers: A study of the Philosophes in eighteenth-century France*, London; Macmillan.
- Wilson, Arthur McCandless (1972), *Diderot*, New York: Oxford University Press.
- Wokler, Robert (1998), „The Enlightenment Project as betrayed by Modernity“, *History of European Ideas* 24: 301–213.
- Wokler, Robert (1999), „Nation-state and the Primal Patricide of Modernity“, u: Norman Geras (prir.), *Enlightenment and Modernity*, New York: Palgrave, str. 161–183.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.344.32:316.444(44)“17/18”

14(44)“17/18”

316.621(44)“17/18”

LJUDI od pera i filozofi : (in)diskretni šarm politike / Fransoaz Vake, Robert Šaklton ; priredio, uvodnu studiju napisao i preveo Predrag Krstić. – Novi Sad : Akademska knjiga ; Beograd : Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2023 (Beograd : Donat graf). – 129 str. ; 17 cm. – (Biblioteka Minima)

Tiraž 300. – Preobražaji Republike ljudi od pera u doba prosvetitelj(stv)a: str. 9–29. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Sadržaj: Šta je Republika ljudi od pera? : ogled o istorijskoj semantici / Fransoaz Vake = Qu'est-ce que la République des Lettres? : essai de sémantique historique / Françoise Waquet. Kada su francuski „philosophes“ postali partija? / Robert Šaklton = When Did the French 'Philosophes' Become a Party? / Robert Shackleton.

ISBN 978-86-82324-29-4 (IFDT)

1. Крстић, Предраг, 1964– [приређивач, сакупљач] [аутор додатног текста] [преводилац] 2. Вакe, Франсоаз, 1950–: Šta je Republika ljudi od pera? 3. Шаклтон, Роберт, 1919–1986: Kada su francuski „philosophes“ postali partija?

а) Друштвени ангажман – Интелектуалци – Француска – 18в–19в

б) Друштвени ангажман – Филозофи – Француска – 18в–19в

COBISS.SR-ID 117211913